

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Мова мастацкіх твораў

АСАБЛІВАСЦІ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ РЭЛІГІЙНАЙ ЛЕКСІКІ Ў РАМАНЕ “СЛЕД ВАЎКАЛАКА” ЛЕАНІДА ДАЙНЕКІ

З імем Леаніда Дайнекі некаторыя даследчыкі звязваюць “з’яўленне ў айчынным мастацтве слова гістарычнага раманага цыкла” [7, с. 65], аб’ядноўваючы ў трылогію раманы “Меч князя Вячкі”, “След ваўкалака” і “Жалезныя жалуды”. Раманная форма, на думку В. Шынкярэнкі, “надзвычай спрыяе раскрыццю велічы вядомай асобы, багатай на лёсавызначальныя для нацыі канфлікты эпохі, найбольш арганічная для выяўлення асноўных жанравых законаў” [7, с. 65].

Творчая манера Леаніда Дайнекі вельмі адметная. Асаблівае месца ў яго пражытых творах, на нашу думку, займае рэлігійная лексіка, якая значна паўплывала і на стылістычныя асаблівасці мовы пісьменніка. Матэрыялам для нашага даследавання паслужыў раман “След ваўкалака”, у цэнтры сюжэта якога – эпоха найвышэйшага росквіту Полацкай дзяржавы, калі на чале яе стаяў наш славетны зямляк Усяслаў Чарадзей.

Выкарыстанне шматлікіх рэлігійных лексем дазволіла аўтару перадаць ключавыя моманты ў гісторыі краіны, звязаныя з фарміраваннем беларускай нацыі і дзяржаўнасці, згадаць тагачасныя падзеі, паказаць побыт і лад жыцця нашых продкаў. Таму часта пры апісанні герояў ці падзей Л. Дайнека ўжывае разам язычніцкія і хрысціянскія найменні: **Хрысціянства тут яшчэ як залаты пыл, што пакрывае вялізнага паганскага ідала; Хрысціянства і паганства, як дзве ракі, цяклі побач пад адным сонцам, пад адным небам; Ігумен Феадосій быў цвёрда перакананы, што Хрыстос абраў яго, каб ачысціць Кіеў, святую крыніцу, ад смярдзючага броду паганства***.

Рэлігійныя лексемы ў гэтых прыкладах дапамагаюць аўтару паказаць складаную барацьбу за душы славян новай і старой рэлігіяй – хрысціянства і язычніцтва, якая “прадвызначала і абумоўлівала многія канфлікты як асабістага, так і агульнаграмадскага жыцця” [3, с. 27].

Зварот да праблемы сутыкнення розных рэлігій прыводзіць да апісання ў творы паганскага капішча, паганскіх ідалаў, вешчуноў, прымхаў, язычніцкіх і хрысціянскіх абрадаў:

Яны моўчкі вынырнулі з цемры, з цішыні, моўчкі ўзышлі на ўзгорак, сталі на калені перад невялікім ідалам. Грубаваты ідал быў вычасаны з чырвонага цёмнага пясчаніку. Калісьці тут висока і горда стаяў залатавусы каменны Пярун, было паганскае капішча, было заўсёды шматлюдна і шумна, але прыйшлі з полацкай Саф’іі хрысціяне, усё зруйнавалі, знішчылі, і застаўся толькі гэты сціплы ідал.

Гэта быў чарнявы і хударлявы мужчына з паголенай галавой, з чорнымі тонкімі вусамі, што, нібы п’яўкі, закручваліся пад носам. Ён сядзеў на звычайным палявым валуне, сядзеў басанож, моцна сціскаючы ў правай руцэ дубовы кій, які вянчала Вока Савы.

Ідала вычысцяць, высушаць, абкураць салодкім п’янкім дымам, у багатым уборы паставяць у нішу да новай імшы. І да новых пакут будзе ён ледзь не богам – яму будуць кланяцца, будуць прыносіць у ахвяру клькі дзікоў і заячае свежае мяса.

Якраз быў Вялікдзень, і праз акенца вой-ахоўнік спусціў кошычак з чырвонымі яйкамі. Усяслаў і сыны пахрыстосаваліся, з’елі па яйку, астатнія пакінулі назаўтра.

Чытаем у творы і філасофскія разважанні пра ўплыў рэлігіі на свядомасць людзей, пра перавагу новага веравызнання: **Хрысціянства, хацеў бы ты гэтага ці не хацеў, перамога на нашай зямлі; Людзі вераць, – казаў далей Усяслаў, – людзі вераць Хрысту, а ўчора яны верылі Перуну і Даждзбогу. Людзі закінулі старых багоў, як разбітыя гаршкі на гарышча, і вераць Хрысту, таму Богу, які спаліў іхніх прадзедаўскіх багоў; Гэта былі, вядома ж, домслы цёмнага людю, які адной рукой моліцца, а другой гладзіць па дубовай галаве паганскага ідала!; Не любіць ён Уладзіміра Святога, які, пачуўшы голас Божы, загадаў біць бізунамі і скінуць з дняпроўскіх кручаў у ваду ўсіх драўляных паганскіх ідалаў-балванаў.**

* Тут і далей прыклады падаюцца паводле [5].

Як бачым, выкарыстанне рэлігійных лексем дапамагае аўтару паказаць не толькі побыт народа, але і духоўны воблік герояў, іх перажыванні, а таксама драматызм тагачаснага жыцця.

У семантычных адносінах рэлігійныя лексемы ў рамане Л. Дайнекі можна падзяліць на некалькі груп і падгруп*.

Да першай групы адносяцца лексемы, якія абазначаюць назвы **асоб у адносінах да рэлігіі**. Гэтая група даволі шматлікая і ўключае некалькі падгруп.

• Назвы чыноў нябеснай іерархіі: *Адзін Бог павінен ведаць усё; Ты задаволены, Гасподзь?; Ядрэйка я, маладзічка, а не анёл!; Маліся святой Багародзіцы; Да апостала Пятра даляцеў бы ў залатыя палаты; Ніжнія ж часткі цела, як вядома, створаны д'яблам, і іх патрэбна караць жорсткім пастом і няспыннай малітваю; І ён зараз радуецца, што мы злавiлі цябе, сатана.*

Сярод асабовых намінацый, якія абазначаюць прадстаўнікоў нябеснай іерархіі, Л. Дайнека часта ўжывае лексемы *Бог і Гасподзь*. Акрамя таго, побач з такімі агульнапрынятымі лексэмамі аўтар выкарыстоўвае і метафарычныя назвы *Усявышні, Тварэц, нябесны ўсётрымацель, Збавіцель: Слава Усявышньому!; Мы згодны з князем толькі ў тым, што галава чалавечая, дом душы, нездарма ўзнята Тварцом вышэй за ўсё; Але гэ-та была занадта смелая, занадта грахоўная думка, нябесны ўсётрымацель мог пакараць за яе; Збавіцеля ўкрыжавалі за нас, грэшных, а шчасця ўсё роўна няма.*

• Назвы прадстаўнікоў царкоўнага кіраўніцтва, святароў, прыслужнікаў: *Задаволены поп разам з дзякам надзеў маладым на галовы вянкi, сплеценыя з галінак дрэў і лугавых кветак; Смерць епіскапа на нейкае імгненне супакоіла натоўп; Мітрапаліт у Царгорадзе; спяваў магутным голасам недзе ўнізе іерэй; Святары ў Полацку, Менску і Кіеве кажуць, што ў яго сляная душа.*

• Назвы манахаў, членаў манаскіх ордэнаў: *Я буду мніхам; Папы і чарнарызыцы панайтыкалі ў нашу зямлю крыжоў, спалілі нашых куміраў.*

• Назвы прарокаў, праведнікаў, пакутнікаў, святых: *Святы праведнік, а праведнасць, як вядома, лучыць чалавека з усім, што над зямлёй, на зямлі і пад ёю; Паломнікамі завуць такіх людзей; Заўсёды буду дзяліцца з вамі, святымі малельшычкамі, кавалкам хлеба.*

• Назвы асоб паводле прыналежнасці да розных плыней веравызнання: *Хрысціянiн і паганец маўчалі.*

• Назвы вернікаў: *Хрыстос выпрабуе рабоў сваіх; толькі вера дапамагае рабам Божым разгадаць любыя таямніцы; Быць ёй богавай нявестай; Як дзеці адной праваслаўнай царквы мы павінны стаць плячо ў плячо; Дзякуй вам, людзі божыя; Памолімся за душу рабы Божай Хадоскі; Клапоцячыся аб духоўных сынах Божай царквы, мы дбаем пра тое, аб чым яны думаюць і што яны ядуць.*

• Назвы грэшнікаў, богаадступнікаў, сектантаў, варажбітоў, чарадзеяў: *Садзі на коней дружыну, князь Ізяслаў, і вядзі насустрач бязбожнікам; Паганец ён, упарты паганец; Збавіцеля ўкрыжавалі за нас, грэшных, а шчасця ўсё роўна няма.*

Да другой групы лексікі адносяцца **канкрэтныя рэлігійныя намінацыі**. Гэтая лексіка-семантычная група самая вялікая і ўключае ў сябе наступныя падгрупы.

А. З уласна канкрэтнай семантыкай:

• Назвы культавых збудаванняў і іх частак: *Велізарны храм, які вячваюць трынаццаць купалоў, лёгка, бязважка ўздываецца ў нябесны блакіт; Пэўна, адна ёй дарога – у манастыр; Пасля вячання ў царкве вярнуліся да Ядрэйкі; буду ў сваёй келлі маліцца за Полацк і за цябе, бацька.*

Акрамя назваў хрысціянскіх культавых збудаванняў, у рамане сустракаем і аўтарскую метафарычную назву *дом божай мудрасці*, якая выступае ў якасці сіноніма да лексем *царква, храм: Хоць Усяслаў і хрысціянiн, хоць ён збудаваў у Полацку дом божай мудрасці – Сафію, мы пераканаліся, што набажэнства ягонае знешняе, падманнае.*

• Назвы рэлігійных кніг і іх частак: *Ён жыў на божаму пісанню, нікому вока не запарушыў; Пад рукою заўсёды былі Псалтыр, Евангелле, пасланні апосталаў і Апакаліпсіс апостала Іаана, а таксама пергамены Пракопія Кесарыйскага, хронікі Малалы і Арматола.*

• Назвы царкоўнага адзення: *Чорнабароды поп у прыгожай рызе... праспяваў святую песню; Адзін кіеўскі купец... прыйшоў да Феадосія і надзеў валасяніцу.*

• Назвы прадметаў і аб'ектаў набажэнства, культавага рэквізіту: *На Дняпры Яраславічы цалавалі крыж, кляліся, што адпусцяць нас і цябе з мірам?; Нездарма кажуць, што дурань і на чужыя іконы моліцца; неўзабаве ўсхваляваныя Белавалод з Ульяніцаю стаялі перад аналоем; Яны папоў і чарнарызыцаў баяцца, бо за попрышча кадзілам і ладанам ад хрыстоў смярдзіць, а гэта пах нябожчыкаў.*

• Назвы выяваў багоў, ідалаў: *Адзіная дарога ўсім ідалам – у агонь; загадаў біць бізунамі і скінуць з дняпроўскіх кручаў у ваду ўсіх драўляных*

* Пры класіфікацыі рэлігійных лексем выкарыстаны працы А. Булыкі, І. Будзько, М. Шаўчэнкі, у якіх вылучаюцца разнастайныя прадметна-тэматычныя групы рэлігійнай лексікі [1; 2; 4; 6].

паганскіх ідалаў-балванаў; Ці маліся на **святых абразы**, ці рыхтуйся да сваёй смерці.

Б. З паўабстрактнай семантыкай (пераходныя паміж канкрэтнымі і абстрактнымі):

- Назвы заповедзей, малітваў, казанняў: У першай **заповедзі** сказана: не сатвары сабе куміра; **Святая малітва** як шчыт перад любой бядой; толькі **Божая малітва** ўсяму свету патрэбна; Яны спявалі **святых псалмы**.

- Назвы, звязаныя з царкоўнай службай і абрадамі: Пасля **вянчання** ў царкве вярнуліся да Ядрэйкі; Таго, хто чэлядзь сваю томіць голадам і ранами, мы караем **пастом** і **пакаяннем**; **Епітым'ю** ж, якой належала караць аднаго, раскладваў, за вялікую любоў, на трох і нават чатырох браціяў.

- Назвы рэлігійных святаў: Якраз быў **Вялікдзень**.

- Іншыя рэлігійныя назвы, у тым ліку метафарычныя: Шукаць трэба заўсёды, бо нават **душа** чалавечая кожны дзень мяняецца; Будзем жыць у **раі**, на небе; Раз на год і ў **пекле** бывае свята; Спакойна жывеца за **божым шчытом**; Мне вельмі шкада тых людзей, што не бачаць светлы **Божы прамень**; залаты **Божы прастол** нябесным сонечным блакітам абмываецца; Адам жыў у **райскіх кушчах** і яшчэ не ведаў гандлю; Успамінайце там, у **садомскім свеце**, чысціню нашай абшчыны; Вы пакідаеце нас, ідучы ў **грахоўны свет**.

Трэцяя група рэлігійнай лексікі – **абстрактныя лексемы** – у рамане “След ваўкалака” менш ужывальная і ўключае ў сябе:

- Назвы рэлігійных адцягненых паняццяў: Перамагаюць не толькі сілай, перамагаюць **верай**; **Грэх** караць бяссільнага; Яшчэ некалькі сядміц назад палічыў бы гэта Белавалод **святатацтвам**, самым жахлівым **грахам**; Кожнага Бог узнагароджае за зямную **дабрачыннасць**, за справы зямныя; мы пераканаліся, што **набазжэнства** ягонае знешняе, падманнае; Княжычаў Барыса і Расціслава мы пашлём на **багамолле** ў Візантыю.

- Назвы веравызнання: Агні **хрысціянства** гараць на зямлі, святая вера ўваходзіць у кожную душу; На Полацкай зямлі ядавітым пустазеллем буяе з тваёй тайнай згоды **агіднае дзікае паганства**.

Пераважная большасць рэлігійных намінацый – назоўнікі. Прыметнікі, як правіла, спалучаюцца з назоўнікам, утвараючы словазлучэнне: Па ўсёй зямлі будуць **святых храмы**; Не мінаваць **божай кары**; Шчыра памаліўшыся Богу, мы ўмацаваліся **святной вераю**, бо толькі вера дапамагае **рабам Божым** разгадваць любыя таямніцы; Не ўвайшоў **святых Божых прамень** у князеву душу, толькі скуру апёк.

Дзеясловы характарызуюць дзеянні, звязаныя са сферай рэлігіі, з працэсам богаслужэння: Ланцуг быў кароткі, усяго **тры-чатыры локці**, і, калі бацька ўздымаў рукі, каб **памаліцца** або ўзяць карчажку з вадою, цяжка, пагрозна грывеў; Ігумен Феадосій быў цвёрда перакананы, што Хрыстос абраў яго, каб **ачысціць** Кіеў, святую крыніцу, ад смярдзючага бруду паганства; Усё жыццё Бога за цябе буду **маліць**; Супрун **перахрысціўся** следам за ім; Хрысціянская вера душу **асвяціла**; Усяслаў і сыны **пахрыстосаваліся**.

Шырока ўжываюцца і словазлучэнні з семантычным ядром – дзеясловам: Інак зерне меліць на жорнах у сваёй пячоры, уначы меліць, бо такі **зарок Богу даў**; У цёмным лесе, на глухім балоце з такімі ж самымі паганцамі агіднаму **ідалу маліўся**; **Клянуся Богам**, я захварэў; Таго, хто чэлядзь сваю томіць голадам і ранами, мы **караем пастом і пакаяннем**; Ды Барыс мог **наклясціся на святых крыжы**, што некалькі імгненняў да гэтага бацькі не было ў порубе; Хай **грахі** свайго бацькі **замольваюць**.

Такім чынам, рэлігійная лексіка ў рамане “След ваўкалака” займае адметнае месца. Яна адлюстроўвае вялікія культурныя і гістарычныя падзеі нашай краіны, звязаныя з прыняццем хрысціянства і як вынік – з сутыкненнем і суіснаваннем дзвюх рэлігій – язычніцтва і хрысціянства. Паводле семантыкі гэты разрад лексікі ў рамане Леаніда Дайнекі вылучаецца разнастайнасцю, багаццем тэматычных груп (падгруп) і характарызуе паняцці і рэаліі духоўнага жыцця нашых продкаў.

Спіс літаратуры

1. Будзько, І. У. Рэлігійная лексіка старабеларускай мовы : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук / І. У. Будзько ; Ін-т мовазн. імя Якуба Коласа НАН Беларусі. – Мінск, 1999. – 20 с.
2. Будзько, І. У. Рэлігійны слоўнік старабеларускай мовы / І. У. Будзько. – Баранавічы : Баранав. узбуйн. друк., 2003. – 260 с.
3. Грамадчанка, Т. “Хачу быць жытнім зернем я...” : Да 70-годдзя Леаніда Дайнекі / Т. Грамадчанка // Роднае слова. – 2010. – № 1. – С. 24 – 27.
4. Булыка, А. М. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV – XVIII стст. / А. М. Булыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – С. 168 – 184.
5. Дайнека, Л. След ваўкалака : раман : для ст. шк. узросту / Л. Дайнека. – Мінск : Юнацтва, 2001. – 346 с.
6. Шаўчэнка, М. М. Канфесіянальная лексіка ў гаворках Мазырскага Палесся : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук / М. М. Шаўчэнка. – Гомель, 2001. – 20 с.
7. Шынкарэнка, В. К. Нястомных пошукаў дарога : Праблемы паэтыкі сучаснай беларускай гістарычнай прозы / В. К. Шынкарэнка. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 208 с.

Ірына САВІЦКАЯ,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
Наталля ПЯТРОВА,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.